

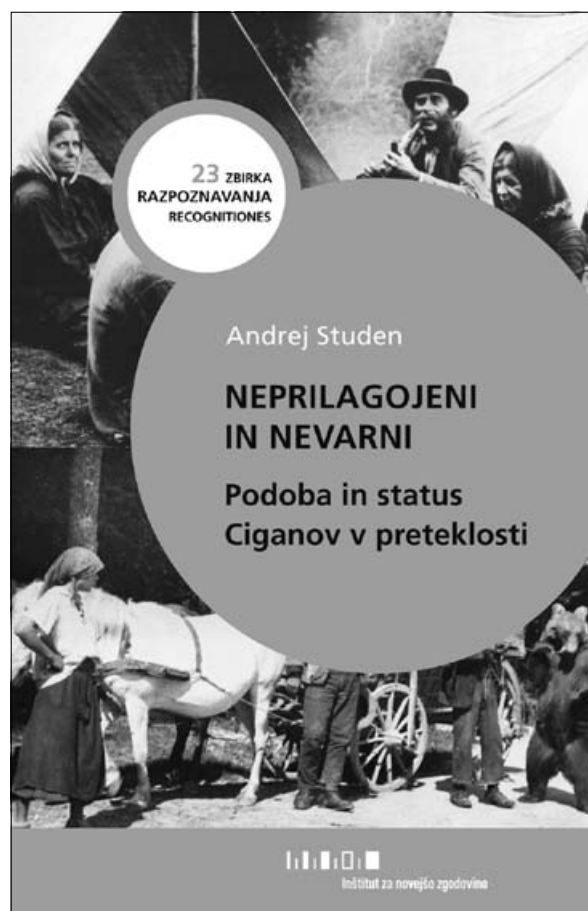
25 oseb, 3 vozovi, 7 konj, 3 opice, 2 medveda, morski prašiček in pes

Andrej Studen, **Neprilagojeni in nevarni: podoba in status ciganov v preteklosti**. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015. 246 strani. (Zbirka Razpoznavanja = Recognitiones 23)

Andrej Studen, raziskovalec prezrtih procesov in fenomenov preteklosti ter izvrsten pripovedovalec zamolčanih zgodb, se v svoji zadnji knjigi ukvarja s Cigani;^{*} z njihovim svojskim, mnogim nedoumljivim načinom življenja ter z odnosom »civilizirane« okolice do ljudstva, ki je v njih od vekomaj budilo radovednost, zavist zaradi brezmejne svobode, pogosto pa tudi odpor, sovraštvo in gnus, ki je temeljil na stoletja starih in zakoreninjenih predsodkih, ki so sooblikovali tudi odnos do druge podobno stigmatizirane skupine – Judov. Za razliko od slednjih, ki so znali poskrbeti za svoj pisni spomin, se s Cigani v glavnem ukvarjajo *gadže*, kakor necigane imenujejo sami. Pri nas sta se s to tematiko v preteklosti ukvarjala denimo Janez Trdina in Fran Miklošič, njuno pisanje pa odseva predvsem duha časa, v katerem sta živela in delala, a tudi njune neposredne izkušnje. Zbiranje virov in literature za knjigo je moralo biti zato kar precej zahtevno, njihova interpretacija pa je pogojevala dovolj predznanja in širši pogled, saj Studnov predmet raziskovanja nastopa v glavnem v negativnem kontekstu – v arhivskem gradivu upravnih in pravosodnih organov, »strokovnih« in »znanstvenih« tekstih od 18. do začetka 20. stoletja ter redkih modernih študijah in raziskavah. Pohvalno je, da se je avtor svoje naloge lotil skrbno in sistematično, čeprav to prinaša s sabo veliko pripravljalnega dela, ki pa je poplačano, ko z zanimanjem, ki ne popusti do zadnje strani, sledimo tekoči, mestoma iskrivi, zanimivi in z viri podprti pripovedi.

Studnova knjiga je razdeljena na štiri glavne vsebinske sklope. V prvem, ki nosi naslov Elementi gnusa, se bralci seznajajo s teorijami o izvoru tega ljudstva, ki ga srečujemo v Evropi od 15. stoletja dalje. Njihovo

* Studen se je za to (na Slovenskem v novejšem času označeno kot slabšalno) poimenovanje odločil zaradi njegove zgodovinske rabe, sicer pa je tako samopoimenovanje pogosto tudi med Romi.

neskončno popotovanje so sprva razlagali z legendo o romanju v spomin na beg svete družine, zato so se Cigani v z vero prežeti srednjeveški družbi lahko sprva nadejali celo simpatij in pomoči. Kmalu so začeli nanje gledati bolj sumničavo – imeli so jih za turške ogleduhe ali potujoče ničvredneže in hudodelce. Njihov izvor so sprva iskali v Egiptu, konec 18. stoletja pa so začeli kot njihovo pradomovino omenjati Indijo – kasnejši »raziskovalci« so bili še natančnejši: izvirali naj bi iz nedotakljivih – parijev, najnižje skupine hindujskega kastnega sistema. V svetu ljudi, vezanih na zemljo in omejenih s panoramo domačega zvonika so bili tujek, v katerega so projicirali vse svoje strahove in mu pripisovali najodvratnejše lastnosti – da smrdijo (postavljali so jih ob bok Hotentotom, Pigmejcem, Laponcem in Eskimom), jedo mrhovino in celo ljudi. Kljub temu, da so jih imeli bolj za del narave kakor človeške družbe (v najboljšem primeru za zaostalo ljudstvo), so s svojim načinom življenja postajali moteči. Družba, ki je presojala posameznika in družbeno skupino le glede na njegovo vlogo in pomen v življenju urejene in storilnostne skupnosti, je Cigane skupaj z ostalimi marginalnimi skupinami (berači, klateži, brezdelneži, delinkventi) sklenila »civilizirati« in »poboljšati« zlasti z delom – tudi prisilnim. V povezavi s Cigani se namreč skozi vso zgodovino ponavljajo podobne opredelitve dejavnosti – ukvarjajo se bodisi s

(pol)poštenimi ali kriminalnimi posli. Med poštene bi lahko uvrstili ulično muziciranje, zabavljaštvo (dresuro živali), kovaštvo, brusaštvo in krpanje loncev, med številnejše nepoštene pa tatvine, mešetarjenje (zlasti s konji), vedeževanje in čaranje. Prav nagnjenost h kriminalnim dejanjem je bila kriva, da so jih označevali za virtuoze tatvine in rojene kriminalce, kakor se glasi tudi naslov drugega poglavja Studnove študije. Vzroke za njihovo kriminalnost so sodobniki skušali najti v vplivu dednosti, njihova fiziognomija pa naj bi nakazovala rojen tip zločinca. Imeli naj bi male roke, ker nikoli niso delali ter gibčno, upogljivo telo podlasice. Poznali naj bi celo številne načine, da se naredijo nevidne, a je njihovo navzočnost izdajal njihov poseben vonj – opisovali so ga kot mešanico vonja mišjega urina in žarke maščobe. Njihova kazniva dejanja so izpričevala strahopetnost, saj so se večinoma ukvarjali s kraji – z ropi le v premoči in v skupini, morili pa so izključno iz zasede ali na zahrbtnen način (v spanju, s strupom). Vladarji (pri nas zlasti Marija Terezija in Jožef II.) in družbeni teoretiki so jih skušali integrirati v družbo in jih na ta način odvrniti od klateštva in nepoštenega preživljanja, vendar so pri tem vedno znova naleteli na podobne ovire: ustaliti so se najprej krepko upirali Cigani sami, po drugi strani pa jih nihče niti ni hotel v svojem okolju. Sodniki so jih obsojali na prisilno delo, skušali so jih usmerjati v obrt, a so s tem sprožili nasprotovanje rokodelcev in tako je vedno znova ostajalo po starem – ciganske družine so se klatile po deželi, se preživljale na opisane načine in prihajale v konflikte z lokalnimi prebivalci, ki so se bali za svoje imetje in varnost. Migracije so skušali omejevati z deželnimi vizitacijami (preiskavami celotnega ozemlja monarhije z organiziranimi odgoni tujcev (revežev)), od začetka 19. stoletja pa tudi z omejenim izdajanjem potnih listin. Zlasti ob vzpostavitvi organizirane skrbi za uboge (ubožne blagajne, podpore), ki je prinašala lokalnim skupnostim precejšnja bremena v zvezi s preživljanjem svojih revežev, se je pokazalo, kako odveč so v družbi revni, onemogli, pa tudi Cigani, ki so si jih občine in mesta med seboj podajali kot vroč kostanj. Zopet so postajale priljubljene ideje o registraciji in getoizaciji Ciganov, v Avstro-Ogrski pa že od 1885 tudi ideje o naselitvi v Afriko, na dalmatinske otoke, oziroma na Kranjskem na opuščena graščinska posestva na Dolenjskem. Dilema med getoizacijo in integracijo se je nadaljevala tudi v obdobje kraljevine SHS oziroma prve Jugoslavije, ko smo se na Slovenskem srečevali tudi s številnimi ciganskimi družinami iz Savske in Donavske banovine (Hrvaške in Srbije), ki so plašile podeželsko prebivalstvo in zaposlovale policijo in žandarje.[†] Spričo zapisanega ni čudno, da so »cigansko nadlogo« in »cigansko vprašanje«, kakor se glasi na-

slov enega izmed poglavij Studnove knjige, »posvojili« tudi najrazličnejši »znanstveniki« - zlasti tisti, ki so se ukvarjali s svojčas konjunktorno evgeniko – naukom o rasni čistosti. Po njem so bili Cigani rasno pogojena asocialna, delomrzna in kriminalna bitja s patološko slo po selitvah, superiorna rasa pa je imela pravico odločati o njihovi manjvredni rasi tudi s sterilizacijo, deportacijo in uničenjem. Čeprav spogledovanje z evgeniko ni bilo tuje niti državam kakor so Norveška, Švedska, Kanada in nekatere zvezne države ZDA, ki so tudi sprejele sterilizacijske zakone, pa se je kolesje smrti najbolj kruto zavrtelo v nacistični Nemčiji. Decembra 1938 se je tam začel popis in rasno vrednotenje Ciganov. Genocid nad njimi (porrajmos) pa je med letoma 1939 in 1945 terjal okoli 600.000 žrtev. Intenzivno pobijanje se je začelo po decembru 1942 in Himmlerjevemu dekretu o deportaciji Ciganov iz rodu Romov in Sintov z območij tretjega rajha. Največ je bilo pobitih v Auschwitzu, v Jugoslaviji pa so se poboji zgodili v NDH (v Jasenovcu) in Srbiji (na Sajmištu v Beogradu, v Nišu).

Studen nameni posebno poglavje tudi romskim žrtvam vojnega nasilja na Slovenskem, pri čemer se razen na literaturo opre tudi na izsledke projekta evidentiranja žrtev 2. svetovne vojne na Slovenskem, ki poteka v okviru Inštituta za novejšo zgodovino. Po zadnjih, nepopolnih podatkih je bilo med Romi okrog 207 žrtev, ki so padli kot žrtve sistematičnega pobijanja (na nemških območjih), italijanske internacije (Gonars, Rab) ter partizanskih vojnih zločinov (leta 1942 so pobili 4 večje skupine). Njihov način življenja jih je namreč potisnil med vojskujoče strani, s potikanjem po gozdovih pa so ogrožali partizane, ki so jih sumili vohunjenja in jih svarili pred zapuščanjem domovinskih občin in jim za zadrževanje v gozdovih grozili (vsaj) z zaplembami konj. Nova socialistična ureditev je polagoma spreminjala tudi standard Romov, ki so opuščali klateštvo, se naseljevali (večinoma na tujih parcelah), a kljub posameznim primerom pozitivne prakse niso zmogli popolne integracije v družbo, za kar so nosili večji delež krivde prav oni sami. Pereč problem njihove sprejetosti so še vedno ostajali kriminaliteta, zaposlovanje, obojestransko nezaupanje in (selektivna) izolacija od civilov, saj Romi dokazujejo neskončno prilagodljivost in sposobnost preživetja v najrazličnejših družbah in obdobjih, ko ostajajo zvesti svojemu izročilu – sprejmejo in terjajo samo tisto, kar jim koristi ter se otresejo odgovornosti in obveznosti, ki jih prinaša življenje v skupnosti.

Aleksander Žižek

[†] Naslov prispevka je povzetek »popisa« takšne skupine – »ciganske tolpe« Jovanović in Dimitrijević. Studen, Neprilagojeni in nevarni, str. 160.